

AGNIESZKA ŻUREK

Uniwersytet Wrocławski, Kolegium Doktorskie Wydziału Filologicznego

agnieszka.zurek@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2280-6665

Antoni, król Polski. Epizod z dziejów angielskiej satyry politycznej w ujęciu literaturoznawstwa i nauk społecznych

Anthony, King of Poland. An Episode From the History of English Political Satire in Literary and Social Perspective

Abstract

This paper investigates the nickname of “king of Poland” given to Anthony Ashley Cooper, 1st Earl of Shaftesbury (1621–1683), in pamphlets produced by his Tory adversaries. The research subject is primarily the source of the nickname, its role in the propaganda war between Tories and Whigs and its consequences for the image of Poland in English discourse. An interdisciplinary research perspective combines literary studies (especially close reading supplemented by tools developed by new historicism), history, social and political studies. The research material covers 32 verse and prose pamphlets printed between 1681–1684 which attribute the nickname “king of Poland” to Shaftesbury. The conclusion is that although the pamphleteers did not show interest in actual intricacies of Polish politics, their works demonstrate stereotypes about social and religious issues of Poland and, reversely, they influence the English opinions about Poland.

Keywords: Anthony Ashley Cooper (1621–1683), Restoration satire, English political satire, Restoration pamphlets, Exclusion Crisis, John III Sobieski

Słowa kluczowe: Anthony Ashley Cooper (1621–1683), restauracja Stuartów, angielska satyra polityczna, druki ulotne, Jan III Sobieski

Wprowadzenie

422

Anthony Ashley Cooper (1621–1683), pierwszy hrabia Shaftesbury i założyciel stronnictwa wigów, był przez swoich przeciwników nazywany prześmiewczo „królem Polski”. Ten zaskakujący wątek w relacjach polsko-angielskich okresu restauracji Stuartów nie został dotąd zadowalająco zbadany¹. Niniejszy artykuł wypełnia tę lukę, koncentrując się zwłaszcza na źródłach przydomka „króla Polski”, jego roli w wojnie propagandowej między torysami a wigami w okresie tzw. Exclusion Crisis (1679–1681), wreszcie – obecności w analizowanych tekstach stereotypów dotyczących Polski, a także ujawniającej się w nich recepcji wydarzeń z polskiej polityki.

Podstawę źródłową stanowią 32 druki z lat 1681–1684, w których odnotowano frazę „król Polski”, odnoszącą się do Shaftesbury’ego. Ich pełna lista znajduje się w aneksie. Około 10 z nich zostanie omówione szerzej, bądź z uwagi na ich szeroki zakres oddziaływania, bądź dlatego, że są one reprezentatywnym przykładem tendencji przewijających się w całym korpusie, lub wreszcie ze względu na odniesienia do Polski wykraczające poza jednorazowe wymienienie jej nazwy. Niektóre z nich stanowią świadectwo powszechnych w owym czasie opinii i stereotypów na temat Rzeczypospolitej Obojga Narodów (zwłaszcza panujących w niej stosunków społecznych i religijnych) i tym zostanie poświęcona szczególna uwaga.

Teksty odczytywane są przede wszystkim przez pryzmat badań z kręgu nowego historyzmu. Zgodnie z założeniami Catherine Gallagher i Stephena Greenblatt (2001: 9) na równi traktowane są teksty uznawane za ważne czy dobre literacko (takie jak dzieła Johna Drydena czy Aphry Behn) z tymi, które dotąd były marginalizowane jako wtórne czy pozbawione wartości artystycznej. Dla utworów z kręgu ulotnego piśmiennictwa politycznego szczególnie prawdziwe staje się zdanie Louisa Montrose’a (1996) o historyczności każdego tekstu, niedającego się oddzielić od kontekstu polityczno-społecznego. Utwory te nie są tu postrzegane jako wyraz indywidualnej ekspresji artystycznej, ale jako produkt nastrojów i oczekiwań panujących w ówczesnym społeczeństwie.

Perspektywa literaturoznawcza przeplata się z historyczną oraz pochodzącą z nauk politycznych i społecznych. Druki te powstały w reakcji na konkretne wypadki historyczne i zawierają liczne odniesienia do osób i wydarzeń budzących żywe zainteresowanie ówczesnej opinii publicznej, które dla czytelnika końca XVII w. były całkowicie przejrzyste, dzisiejszemu jednak mogą sprawiać znaczące trudności. Dlatego warsztat historyczny zostanie wykorzystany do odszyfrowania aluzji do wydarzeń z okresu Exclusion Crisis, a tym samym kontekstu, w którym powstawały omawiane teksty. Celem jest jednak odtworzenie wycinka dyskursu polityczno-społecznego, którego piśmiennictwo ulotne jest dobitnym świadectwem, a nie ustalenie faktów historycznych.

1 Zagadnienie zostało zasygnalizowane przez Beatę Cieszyńską (2002, 2003) w dwóch (w znacznej mierze pokrywających się) artykułach. Prace te zawierają wiele cennych spostrzeżeń, szczególnie o egzotyzacji Polski dokonującej się poprzez uznanie jej za metonimię obcości, omijają jednak wiele kluczowych zagadnień, a autorka omawia tylko kilka tekstów. Niniejszy artykuł nie tylko waloryzuje ustalenia poczynione przez Cieszyńską przez wykorzystanie dodatkowych źródeł, ale też uzupełnia je o takie zagadnienia jak prawdopodobne źródła tytułu „króla Polski” w pamiętnikach hrabiego Ailesbury, skojarzenie Polski z Holandią czy wreszcie kluczową kwestię przedstawienia Shaftesbury’ego jako negatywnego analogonu Jana III Sobieskiego. W angielskojęzycznej literaturze przedmiotu temat rozpoznano dość powierzchownie, a autorzy ograniczają się zwykle do stwierdzenia, że ówcześni publicyści używali nazwy „Polska” jako określenia Anglii w krzywym zwierciadle (Rabb 2007; Schless 1968). Anglocentryzm tych prac powoduje, że koncentrują się wyłącznie na wykorzystaniu motywu Polski w angielskiej polityce wewnętrznej.

Tło historyczne

Na początku lat osiemdziesiątych XVII w. związani z torysami angielscy satyrycy stworzyli ideę „Whiglandii” – kraju na opak, rządzonego przez wigów, w którym odbijają się jak w krzywym zwierciadle instytucje społeczne ówczesnej Anglii. Whiglandia, często kojarzona z krainą pigmejów lub elfów (Harth 1993: 170), jest krajem wiecznych saturnaliów, z błazeńskim królem i absurdalnymi urzędami, w którym następuje odwrócenie wartości moralnych, a warcholstwo urasta do rangi głównej cnoty. Liczne pamflety czynią królem tego niby-państwa Anthony’ego Ashleya Coopera (1621–1683). Niemal w tym samym czasie, kilka miesięcy przed pierwszym wystąpieniem w prasie nazwy „Whiglandia”², po raz pierwszy wobec Shaftesbury’ego użyto ironicznego określenia „król Polski” (Harth 1993: 311). W publicystyce tego okresu „Polska” oznaczała to samo, co „Whiglandia” (Rabb 2007), a sama nazwa, tracąc odniesienia do rzeczywistego obrazu Rzeczypospolitej Obojga Narodów, stała się figurą retoryczną używaną przez torysowskich pamflecistów w walce z wigami.

Zagadką pochodzenia tytułu „króla Polski”, przydanego hrabiemu Shaftesbury, zainteresował się już Julian Krzyżanowski. W 1947 r. wysłał on do brytyjskiego czasopisma „Notes and Queries” zapytanie: „Jak można wyjaśnić, że Shaftesbury był w pamfletach atakowany jako Antoni, Król Polski?” (Krzyżanowski 1947: 326)³. Krzyżanowski nie powrócił do tego tematu, mimo że jeszcze w tym samym roku otrzymał odpowiedź: „Anthony, pierwszy hrabia Shaftesbury, miał wrzód w boku (a może na nodze?), z którego musiano odciągać ropę za pomocą srebrnej rurki [*tap*] na stałe umieszczonej w ciele. Dlatego wrodzy pamfletyści wykpiwali go jako <<Hrabięgo Tapskiego>>. To mogło nielogicznie wyewoluować w <<Antoniego, Króla Polski>>. Choć z drugiej strony, być może to jakieś fałszywe skojarzenie z Polską sprawiło, że pamfletyści połączyli polską końcówkę nazwiska ze swoim ulubionym tematem (rurką)?” (Moncrieffe 1947: 437)⁴.

Jednak źródeł skojarzenia Shaftesbury’ego z Polską należy szukać nie tyle w jego biografii, co w angielskiej polityce wewnętrznej tego okresu. Burzliwa debata nad zakresem kompetencji króla oraz prawem sukcesji, a także wieloletni konflikt między królem a parlamentem, który ostatecznie miał doprowadzić do przewrotu w 1689 roku, rozbudziły zainteresowanie innymi europejskimi modelami władzy, w tym również polskim. W piśmiennictwie tego okresu znajdziemy liczne opisy procesu wolnej elekcji, zwykle przedstawianej jako egzotyczna alternatywa dla monarchii dziedzicznej. Wreszcie, osoba i zwycięstwa króla Jana III Sobieskiego nad Turkami wzbudziły żywe zainteresowanie opinii publicznej,

2 *Oxford English Dictionary* łączy pierwsze użycie terminu „Whigland” (w znaczeniu: „fikcyjna kraina zamieszkała przez wigów”) z grudniowym numerem ukazującego się cyklicznie w latach 1680-2 torysowskiego pisma satyrycznego *Heraclitus Ridens* [20 grudnia 1681 r.] („Whigland, n., sense 1”. *Oxford English Dictionary*, Oxford University Press, July 2023, <https://doi.org/10.1093/OED/2954106358>, ostatni dostęp: 12.11.2023). W tym samym tekście Shaftesbury został też określony jako „król Polski”.

3 Jeśli nie podano inaczej, tłumaczenia pochodzą od autorki artykułu.

4 Szczegóły choroby znamy m.in. z notatek Johna Locke’a, który w tym czasie był osobistym medykiem i sekretarzem Shaftesbury’ego. Opis objawów i leczenia, wraz z transkrypcją notatek Locke’a i innych medyków, znajduje się w artykule Petera R. Ansteya i Lawrence’a M. Principe’a (2011). Choroba została zidentyfikowana jako bąblowica. Wiele pamfletów sugeruje związek między odsączaniem ropy za pomocą srebrnej rurki a sączeniem trucizny, to jest buntu przeciwko królowi. Aluzje do srebrnej rurki można znaleźć nie tylko w piśmiennictwie ulotnym, ale również w dramatach tego okresu (Beljame [1881] 2007: 148-151).

przejawiające się w dziesiątkach oryginalnych i tłumaczonych tekstów ulotnych⁵. W tym świetle nie powinno dziwić, że Polska, z jednej strony podziwiana za obronę chrześcijańskiej Europy przed zagrożeniem tureckim, z drugiej obserwowana z rezerwą ze względu na różnice wyznaniowe i społeczne, stała się popularnym tematem satyry politycznej, traktowanym jednak czysto instrumentalnie. Nawet ballady uliczne dotyczące bitwy pod Wiedniem w 1683 r., zwykle więcej uwagi poświęcają atakom na „chrześcijańskich Turków” (czyli wigów) a nie samej wojnie tureckiej (Ingram 2014).

Już od momentu wejścia do polityki – w latach czterdziestych XVII w. – hrabia Shaftesbury był osobistością kontrowersyjną. Oskarżano go o oportunizm, w szczególności o kilkakrotne zmiany stronnictw w trakcie wojny domowej i instrumentalne traktowanie religii. Jego obecność w piśmiennictwie ulotnym wzmaga się w okresie tzw. Exclusion Crisis z lat 1679–1681, kiedy to stał on na czele frakcji domagającej się odsunięcia od dziedziczenia królewskiego brata Jakuba (ponieważ był on katolikiem). Pierwsi wigowie wskazywali wtedy jako następcę tronu niesłubnego syna Karola II, Jamesa Scotta (1649–1685), księcia Monmouth. Jednak ich przeciwnicy podkreślali, że Monmouth jest w rzeczywistości narzędziem w rękach Shaftesbury’ego, który za pośrednictwem słabego władcy będzie mógł realizować własne ambicje.

Restauracja Stuartów to czas szczególnego rozkwitu piśmiennictwa ulotnego, również tego zorientowanego politycznie, duża część debaty toczyła się właśnie w kolportowanych szeroko pamfletach czy balladach ulicznych⁶. Shaftesbury jest negatywnym bohaterem co najmniej kilkudziesięciu druków ulotnych z początku lat osiemdziesiątych XVII w., które zazwyczaj przedstawiają go jako nieudolnego, ale chytrego polityka, którego ostatecznym celem jest obalenie dynastii Stuartów i osadzenie na tronie swojej marionetki. W 1681 r. Shaftesbury był czasowo aresztowany pod zarzutem zdrady stanu, a rok później miał przygotowywać zbrojne powstanie, w wyniku czego zmuszony został do ucieczki z kraju. Umarł na wygnaniu w Amsterdamie 21 stycznia 1683 r., a bezpośrednio po jego śmierci opublikowano kolejne kilkadziesiąt broszur, niekiedy przybierających formę ironicznego „testamentu” (np. *The Last Will and Testament of Anthony King of Poland*), mowy pogrzebowej lub lamentu (np. *Dagon’s Fall or the Whigs Lamentation for the Death of Anthony King of Poland*).

Charakterystyka tekstów z motywem „króla Polski”

Przychylna Shaftesbury’emu biografia wydana niemal natychmiast po jego śmierci wspomina, że ironiczny przydomek „króla Polski” pojawił się w okresie jego uwięzienia w Tower (a zatem pomiędzy lipcem a listopadem 1681 r.) i natychmiast stał się tak popularny, że „nie dało się wypić szklanki wina w gospodzie, aby nie słyszeć jednej z tych obelg” (1683: 159). Istotnie, pierwszy drukowany pamflet z tym motywem, *A Modest Vindication of the Earl of S...y: In a Letter to a Friend concerning his being Elected*

5 Zagadnienie to jest przedmiotem przygotowywanej przeze mnie rozprawy doktorskiej.

6 Rola piśmiennictwa ulotnego w polityce okresu restauracji Stuartów została szeroko opisana (zob. m.in. Weber 1996, Raymond 2003, Knight 2006). Szczególną uwagę badacze poświęcili balladom ulicznym, ponieważ ze względu na kształt wersyfikacyjny, wartości melodyczne i przekazywany w nich uproszczony obraz świata miały one bardzo szeroki zakres oddziaływania (zob. m.in. Würzbach [1981] 1990, Fumerton 2020). Nathaniel Thompson, jeden z prominentnych drukarzy tego okresu i wielki przeciwnik Shaftesbury’ego, pisał we wstępie do jednej ze skompilowanych przez siebie antologii poezji ulicznej (1683), że ballada jest najlepszym sposobem dotarcia do prostych ludzi, zatem jej drukarz staje się kluczowym obrońcą króla i rządu przed wicherzycielami chcącymi zniszczyć porządek społeczny (*A Choice Collection of 120 Loyal Songs*, s. II-IV).

King of Poland, został opublikowany we wrześniu 1681 r. (Harth 1993: 311). Jego początków można upatrywać znacznie wcześniej; w pamiętnikach Thomasa Bruce'a (1656–1741), drugiego hrabiego Ailesbury i jednego z zajadłych przeciwników politycznych Shaftesbury'ego, znajdziemy następujący fragment:

Po śmierci króla Polski, poprzednika Jana III Sobieskiego, ów wielki człowiek [Shaftesbury – A.Ż.] rozpowiadał szeroko, że Republika posłała do niego z prośbą, aby przyjął koronę. Pewni żartownisie wymyślili już cały dwór tego wymagowanego króla. Widziałem kompletną listę, ale ją zapomniałem, przypominam sobie jedynie dwóch sług najniższej rangi – George'a Bridgesa i Williama Bridgmana, dwóch krzepkich osobników mianowanych lektykarzami jako Bridgeski i Bridgmański. Jego urzędnicy i dworzanie pochodzili z szeregów naszej niezadowolonej szlachty. (Bruce 1890: 26)

Ponieważ pamiętniki wydano drukiem dopiero w XIX w., a kontekst wskazuje jasno, że ten fragment powstał już po śmierci Shaftesbury'ego, trudno dowieść, czy rzeczywiście Ailesbury był autorem tej plotki, czy tylko ją przytoczył. Wymienione w memuarze zjawisko tworzenia wymagowanego dworu „króla Polski”, jak również przekręcania autentycznych angielskich nazwisk, aby wydawały się bardziej „polskie” (przez dodawanie końcówki *-ski*, *-itz*, *-isko* lub *-ensko*), znajduje potwierdzenie w wielu tekstach. *A Modest Vindication...* wymienia aż trzydziestu dostojników i dowódców wojskowych mianowanych przez „króla Polski”, których w większości łatwo zidentyfikować jako angielskich polityków sprzyjających Shaftesbury'emu. Wśród fikcyjnych urzędów znajdują się takie jak: „dowódca oddziału tolerowanych bandytów do ściągania arbitralnych kontrybucji” (1681: 3), „przeorysze dwóch protestanckich klasztorów utworzonych dla użytku naszego i naszego dworu” (3) czy „ambasador do sułtana, wysłany z grupą pięknych protestanckich chłopców dla jego nawrócenia” (3), ten ostatni nosi zresztą znaczące imię Sodomito. Satyra wskazuje również, że Shaftesbury widząc głupotę własnego syna adoptował i wyznaczył jako swojego następcę „księcia Prettymana Perkinskiego”⁷, które to przezwisko często nadawano księciu Monmouth⁸. Jego głównym obowiązkiem miało być leczenie kołtuna (1681: 3), co dowodzi zakorzenienia niepochlebnego stereotypu o *plica polonica* w świadomości ówczesnych Anglików.

Z uwagi na polityczne powiązania Shaftesbury'ego z Monmouthem ten ostatni był często wskazywany jako jego sukcesor na polskim tronie, np. w *The Last Will and Testament of Anthony King of Poland* Shaftesbury pozostawia polską koronę Monmouthowi, gdyż ta „lekka i powietrzna korona” (1682: 1) idealnie pasuje na pustą głowę księcia. *Tyburns Groans: or, a Hue and Cry after a Polish Renegade* to żartobliwa odezwa do poddanych króla Polski, podpisana przez „Perkina, adoptowanego następcę” (1682: 1). Z kolei *Great News from Poland: being an Impartial Account of the Election of a New King, in the Room of Anthony, by the Grace of God lately Deceased* (1683) stwierdza, że Monmouth był rozważany jako następca Shaftesbury'ego, ale uznano go za będącego *non compos mentis*, gdyż mimo nieprawego urodzenia próbował uzyskać dziedziczną koronę (tj. angielską). *Great News...* wymienia też kilkunastu

7 Sugestia, że rodzony syn Shaftesbury'ego, Anthony Ashley Cooper, drugi hrabia Shaftesbury (1652–1699) jest zbyt głupi na dziedziczenie, jest motywem powtarzalnym w omawianych pamfletach (m.in. w *The Last Will and Testament of Anthony King of Poland* stwierdza się, że młodzieniec ten nie ma duszy i ojciec musi mu zapisać w testamencie własną).

8 Imię Perkin nawiązuje do Perkinsa Warbecka, który za czasów Henryka VII wzniecił powstanie podając się za księcia Ryszarda, syna Edwarda IV. Przydomek okazał się proroczy po rebelii z 1685 r., kiedy to Monmouth usiłował zrzucić z tronu Jakuba II. Monmouth jest nazywany „Perkinem” w przynajmniej kilkunastu balladach ulicznych oraz wierszowanych i prozatorskich pamfletach z epoki (McShane 2011).

dostojników „króla Polski”, których nazwiska są w większości zbieżne z osobami wskazanymi w *A Modest Vindication*, choć tu pełnią oni inne urzędy. Satyra ta ostatecznie wskazuje jako kolejnego króla Polski Arthura Annesleya, pierwszego hrabiego Anglesey (1614–1686). Jako jego główną kwalifikację do władania Polską nieznany autor określa elastyczność poglądów religijnych, cytując ukute już na przełomie XVI i XVII w. powiedzenie „kto zgubił swoją religię, z pewnością znajdzie ją w Polsce”⁹.

Motyw tolerancji religijnej, interpretowanej negatywnie, jako wyraz społecznego i moralnego chaosu, pojawia się również w tekście *The Saints Liberty of Conscience in the New Kingdom of Poland. Proposed for the Consolation of the Distressed Brethren* (1683), będącym satyrycznym opisem ustroju „Polski” (czy też faktycznie „Whiglandii”). Podstawową cechą „Polski” ma być tu „wolność sumienia” [*liberty of conscience*] rozumiana jako prawo do wygłaszania i praktykowania wszelkich form buntu i zdrady stanu. Pamflet ten wymienia 20 Komisarzy Wolności Sumienia (podobnie jak w *A Modest Vindication*... czy *Great News*... są to nazwiska autentycznych polityków związanych z wigami zniekształcone za pomocą końcówki *-ski*), którzy na podstawie określonej taryfy opłat udzielają prawa do głoszenia m.in. kwakrom, Żydom, muzułmanom czy jezuitom. Zgromadzone w ten sposób sumy miały być przekształcone w fundusz przeznaczony na finansowanie spisków przeciwko królowi. Działania wspierane z tego funduszu nie są jednak przypadkowe, a bezpośrednio odnoszą się do wydarzeń z okresu Exclusion Crisis i procesu Shaftesbury’ego, m.in. znajdziemy tam takie pozycje jak „sprzeciwianie się sukcesji”, „wykluczenie prawowitego następcy” czy „obrona praw bękarta” („bękartem” jest tu oczywiście książę Monmouth). Najwyższą sumę (w wysokości 500 000 funtów) przeznaczono na „uniwinnienie zdrajcy”, co sugeruje, że oczyszczenie Shaftesbury’ego z zarzutów było postrzegane jako bardziej niebezpieczne niż jakiekolwiek inne działania wymierzone w króla i rząd. Tekst ten stanowi zarazem ciekawą ilustrację przekonania, że tolerancja religijna implikuje również pełną tolerancję w sferze politycznej (co musi prowadzić do rozpadu instytucji społecznych), które przewija się w piśmiennictwie tego okresu.

Obszerny opis wyboru Shaftesbury’ego na króla Polski znajdziemy w *A Modest Vindication*... Według anonimowego pamflecisty, w czasie elekcji z 1674 r. Polacy poszukiwali takiego monarchy, który zdołałby nawrócić sultana imperium osmańskiego. Zwrócili się ku Anglii, jako krajowi o najlepszym ustroju i najbardziej zdyscyplinowanym kościele (co stanowi ironiczny komentarz do nieustannych rozłamów dręczących ówczesny kościół anglikański), i w tajemnicy wysłali do Shaftesbury’ego poselstwo, przynosząc mu polską koronę. Według dalszej relacji korona ta o mało nie wpadła w ręce Thomasa Blooda (1618–1680), znanego z próby kradzieży insygniów koronacyjnych Karola II, który wraz z grupą łotrzyków przygotował na posłów zasadzkę w tawernie, ale ustąpił ze względu na „starą przyjaźń” z elektem (1681: 2)¹⁰. Ostatecznie Shaftesbury miał jednak zrezygnować z zaszczytu, aby poświęcić się tłumieniu tzw. Popish Plot.

Najdłuższym utworem zawierających motyw „króla Polski” jest *Scandalum Magnatum: or, Potapski’s Case. A Satyr Against Polish Oppression* (1682). Genologicznie satyra imituje typ mów *scandalum magnatum*

9 Powiedzenie to jest przytaczane w co najmniej kilkunastu tekstach, z których najbardziej rozpoznawalnymi jest relacja z podróży Fynesa Morysona (1617; 1903) oraz *Microcosmos* Petera Heylyna (1621), niezwykle wpływowy opis geograficzno-historyczny Europy, mający w XVII w. aż 19 wydań.

10 Wzmianka o przyjaźni z niedoszłym złodziejem insygniów ma zapewne na celu sugestię, że Shaftesbury, podobnie jak Blood, chce ukraść angielską koronę, choć w sposób znacznie mniej dosłowny (uzurpując sobie władzę należną królowi).

skierowanych przeciw osobom publicznym¹¹; podobnie jak wiele pamfletów przedstawia Shaftesbury'ego jako makiawelicznego polityka kierującego się wyłącznie żądzą władzy, podkreślając przede wszystkim jego oportunizm. Znajdziemy tu sugestię, że „król Polski” wkrótce zostanie powieszony¹²: „by rozum był w dobrej kondycji, musisz trzymać głowę w obręczy, niczym Boroski, aby mózg był w ciągłym ruchu” (II). Konieczne jest wyjaśnienie, że Jerzy Borowski był płatnym mordercą, wynajętym przez Karla Johanna von Königsmark (1659–1686) do zamordowania Thomasa Thynne'a (1647–1681). Wydarzenie to było bardzo głośne, ponieważ Thynne był prominentnym członkiem stronnictwa wigów i jego zabójstwo uznano za akt polityczny (Schless 1968: 15–17). Sprawcy zostali ujęci i skazani na śmierć, a Borowski usiłował się bronić, twierdząc że w Polsce w analogicznych przypadkach odpowiada jedynie zleceniodawca, co dało asumpt do kolejnego stereotypu na temat polskich stosunków społecznych (Schless 1968: 27).

Największą rolę w szerzeniu plotki o powiązaniach Shaftesbury'ego z Polską odegrał jednak John Dryden, który w wielu utworach zawarł mniej lub bardziej czytelne aluzje do polityki okresu Exclusion Crisis (Zwicker 1984). W poemacie *Absalom and Achitophel* sportretował on Monmoutha jako Absaloma, buntowniczego syna króla Dawida, a Shaftesbury'ego jako Achitofela, jego doradcę. Wpisuje się to w ogólny trend przedstawiania Monmoutha jako naiwnej, choć nie niewinnej ofiary manipulacji, co jest bardzo widoczne m.in. w balladzie *A New Song Upon the King of Poland, and the Prince of the Land of Promise* (gdzie Monmouth opłakuje łatwowierność, która kazała mu uwierzyć w kłamstwa „polskiego potwora” – v. 1). Ze względu na biblijny kostium, *Absalom and Achitophel* nie zawiera odniesień do Polski, ale znajdują się one w innym kolejnym, wymierzonym bezpośrednio w Shaftesbury'ego, poemacie Drydena, *The Medall* (1682)¹³. Utwór ten powstał w reakcji na uwolnienie Shaftesbury'ego od zarzutów zdrady w 1681 r., z której to okazji jego zwolennicy wybili pamiątkowy medal. Częścią dekoracji tego numizmatu jest łacińskie słowo *Laetamur* („radujmy się”), ale w wierszu Drydena tłumaczy się, że to napis po polsku (Schless 1968: 47)¹⁴. Paradoksalnie, w *A Modest Vindication...* Dryden jest wymieniony jako dworski poeta „króla Polski” (pod przekreślonym nazwiskiem Jean Drydenutritz) uhonorowany „za pisanie panegiryków na cześć Oliwiera Cromwella i pamfletów przeciwko obecnemu królowi Anglii Karolowi II” (4).

Obok Drydena rolę w rozszerzeniu plotki o królewskich ambicjach Shaftesbury'ego odegrała też poetka i dramatopisarka Aphra Behn w komedii politycznej *The City-Heiress* (1682). Główna męska postać tego dramatu, sir Timothy Treat-all, jest satyrycznym portretem Shaftesbury'ego (Hughes 2004:

11 *Scandalum magnatum* to również nazwa pozwu kierowanego przez osoby publiczne przeciwko autorom takich oskarżeń. Liczba pozwów tego typu gwałtownie wzrosła w XVII w. Sam Shaftesbury wniósł *scandalum magnatum* przeciw hrabiemu Digby i uzyskał znaczne odszkodowanie (Lassiter 1978). Oskarżenia kierowane przez Digby'ego (inspirowanie rozruchów przeciwko królowi i państwu) są zbliżone do tych z *Potapski's Case* i powtarzają się w większości pamfletów skierowanych przeciw Shaftesbury'emu.

12 To motyw bardzo częsty, ponieważ powieszenie, odcięcie żywcem i poćwiartowanie było egzekucją przewidzianą dla zdrajców. Karę tę ponieśli istotnie niektórzy bliscy zwolennicy Shaftesbury'ego, m.in. Thomas Armstrong, wymieniany zarówno w *A Modest vindication...*, jak i w *Great News from Poland...*, jako członek dworu „króla Polski”. W *The Last Will and Testament of Anthony King of Poland* Shaftesbury rzekomo zapisuje swoje odzienie Jackowi Ketch, niesławnemu katu Londynu (zgodnie z prawem katu przypadają ubrania straconych). Odniesienia do Ketcha i egzekucji za zdradę (wraz z przewleczeniem ofiary z Tower do Smithfield) znajdują się również w *The Polititian's Downfall...*

13 Medal ten opisał również polski numizmatyk, Paweł Kaptur (2014).

14 Antologia wymienia również sześć innych wierszy poświęconych temu medalowi, ale w żadnym nie pojawiają się wzmianki o Polsce.

40). W trzecim akcie siostrzeniec Sir Timothy'ego, Tom Wilding, podając się za polskiego ambasadora incognito, wmawia wujowi, że Polacy wybrali go na króla, a nawet mierzy mu obwód głowy, aby dopasować do niej koronę.

Tytuł „króla Polski” stał się uzupełnieniem często padającego (m.in. w *Scandalum Magnatum* i *A Modest Vindication...*) porównania hrabiego do Oliwiera Cromwella. Podczas gdy nazwisko przywódcy rebelii uwypuklało przede wszystkim zagrożenie, jakie Shaftesbury miał stanowić dla państwa i dynastii (a także przypominało o jego przeszłości w czasie republiki), tytuł „króla Polski” miał dodatkowo okryć go śmiesznością. Nawet w ramach wyjątkowo pojemnych konwencji gatunkowych, jakimi posługuje się satyra, nie dałoby się utrzymywać, że Shaftesbury chciał zostać królem Anglii lub jakiegokolwiek innego kraju z monarchią dziedziczną. Natomiast wolna elekcja teoretycznie umożliwiała każdemu szlachcicowi, również spoza Polski, zdobycie tego tytułu – łatwo było zatem sugerować, że rojenia o władzy królewskiej mogły prowadzić właśnie do takich przechwałek. Motyw „króla Polski” i porównanie do Cromwella często współistnieją w ramach tego samego tekstu, np. wspomniana już ballada *A New Song Upon the King of Poland...* pochodząca z roku 1682¹⁵, jest umyślnie antydatowana na 1648, a zatem rok egzekucji Karola I¹⁶. W przypadku tekstów przeznaczonych do śpiewania analogie rysują się również na płaszczyźnie muzycznej: ballada *The Conspiracy, or, The Discovery of the Fanatick Plot* (1683) opatrzona jest adnotacją „to the Tune of Let Oliver Now be Forgotten”¹⁷.

Pamfleściści zauważali także podobieństwo między ustrojem Rzeczypospolitej Obojga Narodów a Republiką Zjednoczonych Prowincji Niderlandzkich, a fonetyczna bliskość między nazwami *Poland* i *Holland* zachęcało do tworzenia dalszych porównań. Niezwykle ważnym podobieństwem między Polską a Holandią jest też wolność wyznania, a zacytowane już powiedzenie „kto zgubił swoją religię, znajdzie ją w Polsce” pojawia się również w wariacie, gdzie Polskę zastępuje Amsterdam. Być może właśnie to skojarzenie przyczyniło się do rozpowszechnienia plotki o „królu Polski”, ponieważ bardzo wiele pamfletów powstało w reakcji na ucieczkę Shaftesbury'ego do Holandii w 1682 r.¹⁸ Jednym z nich jest ballada *The Conspiracy...*, gdzie fonetyczne podobieństwo między *Poland* i *Holland* zostaje uzupełnione o kolejny rym *no-Land*, a zatem „kraj-nic” lub „kraj, którego nie ma”, raz jeszcze podkreślając bezsensowność rzekomych ambicji Shaftesbury'ego: „But now He's gone into Holland,/To be a King of no-Land,/Or else must be/Monarch of Poland”. „Holenderskimi” skojarzeniami posługuje się też autor *A Modest Vindication...*, pisząc, że Shaftesbury odesłał ofiarowaną mu polską koronę w kawałku holenderskiego sera. Autorzy tych utworów zwykle należeli do stronnictwa opowiadającego się za silną

15 Oprócz treści świadczy o tym ręczny dopisek z epoki na jednym z egzemplarzy, pochodzącym ze zbiorów słynnego bibliofila Narcissusa Luttrella.

16 Karol I został ścięty 30 stycznia 1649 r. – pozorna niezgodność wynika z tego, że w Anglii tego okresu nowy rok liczono od święta Zwiastowania Pańskiego, a więc od 25 marca.

17 Aluzje do Cromwella znajdują się również w treści – w szóstej strofie wspomina się o „Old Cause”, co było częstym eufemizmem na określenie zwolenników parlamentu w czasie wojny domowej.

18 Porównania Polski do Holandii znajdziemy również w tekstach niepoświęconych Shaftesbury'emu, m.in. satyrze *Iter Boreale or Tyburn Mourning for the Loss of a Saint*, wymierzonej w szeryfa Londynu Slingsby'ego Bethela (który tak jak Shaftesbury ratował się przed oskarżeniami o zdradę ucieczką za granicę). „Polska lub Holandia” (ang. „Polland or Holland”, v. 11) są tam wymienione jako przytułek dla wszystkich zdrajców, mimo że w rzeczywistości Bethel spędził ostatnie lata życia w Hamburgu (Schless 1968: 346). Skojarzenie między Bethelem a Polską sugeruje również wierszowana satyra *A Bill and answer, betwixt Jack Catch plaintiff, and Slingsby Bethel...* (1686), która stwierdza, że w Warszawie wybrano go miejskim katem.

pozycją monarchy i osłabieniem roli parlamentu¹⁹, więc z upodobaniem opisywali republikański ustrój Holandii i częściowo demokratyczny Polski jako źródło wewnętrznej destabilizacji, a nawet jako sprzeczny z boskim porządkiem rzeczy. *The Polititian's Downfall...* stwierdza, że piekło, podobnie jak Holandia, jest republiką. Inny tekst o podobnej tematyce, *A Congratulation of the Protestant-Joyner to Anthony King of Poland...*²⁰, opisuje, jak Shaftesbury zaraz po przybyciu do piekła został obwołany królem, a z powodu nienawiści do władzy królewskiej, zaakceptował tylko tytuł cesarski. Według niektórych badaczy już John Milton częściowo wzorował Szatana z *Raju utraconego* na Shaftesburym, zatem wizerunek władcy królestwa niezgody nawiązuje do wcześniejszych etapów kariery tego polityka (Freedman 1959).

„Król Polski” a Polska w debacie politycznej IV ćwierci XVII w.

Obraz Polski, który wylania się z większości tych utworów, jest wyjątkowo niepochebny, przedstawia się ją bowiem jako kraj politycznych i religijnych sporów, buntowniczy i rozdarty wewnętrznie, dodatkowo kojarzony z głośnym płatnym mordercą, jakim był Jerzy Borowski. Jednak bliższa ich lektura wyraźnie wskazuje, że ostrze satyry nie jest skierowane przeciw Polsce, ale raczej „Whiglandii”²¹. Bardzo niewiele utworów (przede wszystkim *A Modest Vindication...*) zawiera odniesienia do Polski inne niż przekształcenia nazwisk lub ewentualnie nazwy Krakowa i Warszawy (m.in. wszystkie wymieniane urzędy są typowo angielskie), co wskazuje na małą wiedzę autorów o sprawach polskich lub brak zainteresowania nimi. Wykorzystanie „Polski” jako wygodnej metonimii wszystkiego, co obce i dziwaczne, nie wynika jednak wyłącznie z dystansu geograficznego i kulturowego czy przypadkowych fonetycznych skojarzeń, jak zdaje się to sugerować B. Cieszyńska (2003). Równie istotną przyczyną są dwie fundamentalne cechy polskich stosunków polityczno-społecznych, mające niewiele analogii w innych krajach europejskich, które znaczna część angielskiej publicystyki traktowała jako odstępstwo od normy – monarchia elekcyjna oraz tolerancja religijna.

Ustrój Polski pojawia się jako argument w angielskiej debacie politycznej przez cały XVII w., jednak częstotliwość tego motywu wzrasta w okresie restauracji Stuartów. Zwolennicy ograniczenia kompetencji króla i rozszerzenia władzy parlamentu wskazywali na Polskę jako pozytywny wzorzec, podczas gdy jej przeciwnicy podkreślali, że monarchia elekcyjna powoduje chaos, wewnętrzną niezgodę i naraża kraj na ataki z zewnątrz. Gilbert Burnet, autor traktatu *A Vindication of the Authority, Constitution, and Laws of the Church and State of Scotland in Four Conferences* (1673) stwierdza, że „nikt nie jest takim ignorantem, by twierdzić, że król Polski jest prawdziwym suwerenem” (98). W piśmiennictwie całego XVII w. przeważają opinie negatywne, jednak elekcja Jana III Sobieskiego i jego późniejsze sukcesy

19 Spór między Shaftesburym a Karolem II w dużej mierze obracał się wokół doktryny o boskim prawie królów, za pomocą której torysi usiłowali osłabić pozycję parlamentu (Rose 2011). W broszurze politycznej *A Letter from a Person of Quality to His Friend in the Country* (1675), Shaftesbury przestrzegał przed arbitralną, a przez to tyrańską władzą, którą dałoby królówi zespolenie prawa boskiego i ludzkiego. Odpowiedzią jego przeciwników były oskarżenia o chęć obalenia monarchii i przypomnienia o jego karierze politycznej za rządów Cromwella.

20 Oba teksty opisują spotkanie w zaświatach pomiędzy Shaftesburym a Stephenem Collegem, straconym za zdradę w 1681 r.

21 Zob.: *Tyburn Groans...* jest adresowany z „our Court at Poplar, nigh our Colony of Anti-Episcopia, in the Dominion of Whigland” (1682:1), co wskazuje na tożsamość „Polski” i Whiglandii, i wymienia takie prowincje Whiglandii jak Rebellonia i Delusia.

w wojnie z Turcją spowodowały, że angielska opinia publiczna mogła przychylniejszym okiem spojrzeć na taki model ustrojowy.

W 1674 r. wydano broszurę poświęconą elekcji Sobieskiego, przetłumaczoną z łaciny przez samego Johna Milтона (*A Declaration or Letters Patents of the Election of this Present King of Poland*). Zdaniem Paula Stevensa (2008) nie jest to jedynie przykład częstych w owym czasie tłumaczeń podejmowanych – nawet przez uznanych literatów – w celach zarobkowych, ale ważny element debaty o źródłach legitymizacji władzy królewskiej. Broszura przedstawia Jana III Sobieskiego jako idealnego władcę, przypisując mu zalety takie jak odwaga, skromność czy powściągliwość. Retrospektywnie rysuje się zatem wyraźny kontrast między prawdziwym królem Polski – heroicznym obrońcą chrześcijaństwa – a karnawałowym królem-błaznem, Shaftesburym, którego wady (żądza władzy, oportunizm i instrumentalne wykorzystanie religii) stanowią przeciwieństwo cnót cechujących Sobieskiego (Freedman 1991: 695).

Jednocześnie *A Declaration or Letters Patents...* podkreśla, że Sobieski władzy królewskiej nie odziedziczył, ale został wybrany przez szlachtę, co może sugerować, że monarchia elekcyjna jest efektywnym sposobem na uzyskanie pewności, że władca dysponuje odpowiednimi walorami moralnymi. Ustrój Rzeczypospolitej może zatem posłużyć jako źródło potencjalnie rewolucyjnych przemian w myśleniu o legitymizacji władzy królewskiej. Taka myśl jest zdecydowanie przeciwna doktrynie boskiego prawa królów, zatem propagandziści silnej monarchii stanęli przed zadaniem usunięcia tego wątku z debaty politycznej lub obrócenia go na swoją korzyść. Wybrali drugie rozwiązanie: zamiast przytaczać argumenty przeciwko monarchii elekcyjnej, związani z torysami pamphleciści ośmieszyli ją, kreując błazeńską postać „króla Polski”. Popularność tej postaci w ówczesnym piśmiennictwie ulotnym sprawiła, że każda próba powoływania się na Rzeczpospolitą jako potencjalne źródło przemian ustrojowych w Anglii musiała wywołać niepożądane komiczne skojarzenia.

Wnioski

Pamfleciści, którzy określili Shaftesbury’ego mianem „króla Polski” w rzeczywistości nie interesowali się polskim ustrojem czy stosunkami społecznymi, odwołali się jednak do powszechnych wówczas opinii, chociażby o negatywnym wpływie tolerancji religijnej na porządek w państwie czy o chaosie spowodowanym przez nadmierną polityczną swobodę, przyczyniając się tym samym do ich utrwalenia. Fenomen „króla Polski” miał miejsce w okresie wzmożonego zainteresowania naszym krajem: Shaftesbury zmarł w 1683 r. i wtedy też ukazało się większość ośmieszających go publikacji, a w tym samym roku rozpowszechniono w Anglii dziesiątki oryginalnych i tłumaczonych druków poświęconych bitwie pod Wiedniem, z których wiele podkreśla zasługi polskich wojsk. Tym sposobem do angielskiego czytelnika dociera obraz dwóch Polsk: jednej, heroicznej obrończyni chrześcijaństwa; drugiej, karnawałowego kraju na opak, w którym wszelkie wartości ulegają odwróceniu. Mimo że ten drugi obraz nie był w istocie wymierzony w Polskę, ale w wewnętrznych przeciwników politycznych, nie pozostał on obojętny dla późniejszej recepcji Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zacytowane wyżej zdanie, że przydomek „króla Polski” dało się usłyszeć w każdej londyńskiej gospodzie, nawet jeśli przesadzone, sugeruje, że przedostał się on do świadomości szerokich mas społeczeństwa – z potencjalnie destrukcyjnym skutkiem dla wizerunku Polski. Zaledwie ćwierć wieku później nasz kraj był już przywoływany w angielskiej publicystyce jako ostrzeżenie przed społecznym i ustrojowym rozkładem, a więc krańcowo inaczej niż

w literaturze towarzyszącej elekcji Jana III Sobieskiego. Przyczyny takiego stanu rzeczy są złożone, od reakcji na burzliwą elekcję lat 1696–7 do charakterystycznej dla oświecenia krytyki regionu Europy Środkowo-Wschodniej (Wolf 1994), ale nie należy lekceważyć również wpływu błazeńskiej figury „króla Polski”.

Analiza motywu „króla Polski” ujawnia wątek nieobecny w dotychczasowych badaniach nad nowożytnymi stosunkami polsko-angielskimi: źródła przemian wizerunku Rzeczypospolitej leżące w polityce wewnętrznej Anglii. Otwiera to pole do dalszych badań nad wykorzystaniem wątków polskich w zachodnioeuropejskim piśmiennictwie.

Aneks. Lista zidentyfikowanych tekstów, w których pojawia się motyw „Antoniego, króla Polski”:

At Amsterdammable Coffee-House, on the 5th of November Next, will be Exposed to Pu[b]lick Sale these Goods Following (1684). London.

Behn, Aphra, *The city-heiress, or, Sir Timothy Treat-all. A Comedy* (1682). London: D. Brown.

A Breif Account of Many Memorable Passages of the Life & Death of the Earle of Shaftsbury (1683), London: J. Coniers.

The Case is Alter'd Now: or, the Conversation of Anthony king of Poland. Published for the Satisfaction of the Sanctified Brethren (1683). London: J.P.

The Compleat Statesman Demonstrated in the Life, Actions, and Politicks of that Great Minister of State, Anthony, Earl of Shaftesbury... (1683), London: Benjamin Alsop and Thomas Malthus.

A Congratulation of the Protestant-Joyner to Anthony King of Poland, Upon his Arrival in the Lower World (1683). London: M. Thompson.

The Conspiracy, or, The Discovery of the Fanatick Plot to the Tune of Let Oliver Now be Forgotten (1683). London.

Dagon's Fall or the Whigs Lamentation for the Death of Anthony King of Poland (1683). London: Nathaniel Thompson.

An Elegy on the Right Honourable Anthony Earl of Shaftsbury, who Dyed on the 21st. of January, 1683 (1683). London.

Dr. B—ts Farewell, Confessor To the Late king of Poland, Upon his Translation to the Sey of Hungary (1683). London.

Dr. Burnet's Letter to his Friend in London. Being an Answer to a Late Scurrilous Pamphlet Entituled His Farewel. (1683). London: G.C.

Great News from Poland: being an Impartial Account of the Election of a New King, in the Room of Anthony, by the Grace of God Lately Deceased (1683). London: F.S.

Great News from the King of Poland or an Intercepted Letter from Tony, the first King of Poland, to the Reverend Salamanca Doctor (1682). London: A.G.

Heraclitus Ridens: at a Dialogue Between jest and Earnest, Concerning the Times, 20.12.1681.

The King of Poland's Ghost: Or; A Dialogue betwixt Pluto and Charon upon his Reception (1683). London: Jos. Hindmarsh.

The King of Poland's Last Speech to His Country-Men (1682). London.

The Last Memorial of the Agent from the K. of Poland, to the Salamanca Dr. (1682). London: R.H.

The Last Will and Testament of Anthony King of Poland (1682). London: S. Ward.

- A Modest Vindication of the Earl of S...y: In a Letter to a Friend Concerning his Being Elected King of Poland* (1681). London.
- A New Song Upon the King of Poland, and the Prince of the Land of Promise* (1648). London [antydatowany, faktycznie 1682].
- Norris, John (1683). *A Murnival of Knaves: or, Whiggism Plainly Display'd, and, if not Grown Shameless, Burlesq't out of Countenance*. London.
- Northleigh, John (1682). *A Gentle Reflection on the Modest Account, and a Vindication of the Loyal Abhorrrers from the Calumnies of a Factious Pen by the Author of the Parallel*. London: Benjamin Tooke and Thomas Sawbridge.
- Oates's Manifesto; or, the Complaint of Titus Oates Against the Doctor of Salamanca; and the Same Doctor Against Titus Oates (1683). London: R.L.
- The Polititian's Downfall; or Potapski's Arrival at the Netherlands: And the Congratulation of the Protestant Joyner At their Meeting* (1684). London: Walter Davis.
- The Quakers Prophetie: or, Strange and Wonderful News from Spittle-Fields, Humbly Dedicated to the Queen of Poland* (1684). London: Absalon Chamerlain.
- The Saints Liberty of Conscience in the New Kingdom of Poland. Proposed for the Consolation of the Distressed Brethren* (1683). Warsaw [faktycznie: London].
- Shaftsbury's Ghost to Doctor Oates. In a Vision, Concerning the Jesuits and the Lords in the Tower* (1683). Edinburgh: Andrew Anderson.
- Tyburns Groans: or, a Hue and Cry after a Polish Renegado* (1682). London.
- d'Urfey, Thomas (1682). *The Royalist. A Comedy*. London: Jos. Hindmarsh.
- d'Urfey, Thomas (1682). *Scandalum Magnatum: or, Potapski's Case. A Satyr Against Polish Oppression*. London: Jos. Hindmarsh.
- W.B., *A funeral sermon preached on the occasion of the Right Honourable the Earl of Sh--y's late interment in Dorsetshire...* (1683). London: George Croom.
- The Whiggs Lamentation for the Death of their Dear Brother Cooledge, the Protestant Joyner* (1681). London: William Ring.

Bibliografia

- Anstey, Peter R., Lawrence M. Principe (2011) „John Locke and the Case of Anthony Ashley Cooper”. [W:] *Early Science and Medicine*; 379–503.
- Beljame, Alexandre ([1881] 2007) [*Le public et les hommes de lettres en Angleterre au dix-huitième siècle*. Paris] *Men of Letters and the English Public in the Eighteenth Century: 1660–1744*. Dryden, Addison, Pope Tłum. Emily Lorimer. London: Routledge.
- A Bill and Answer, betwixt Jack Catch Plaintiff, and Slingsby Bethel, & al. Defendants, of the Year, 1681 Published for the Satisfaction of All True Lovers of Conscience and Equity*. London: Joseph Hindmarsh.
- Bruce, Thomas (1890) *Memoirs of Thomas, Earl of Ailesbury, Written by Himself*. T. 1. Westminster: Nichols and Sons.
- Burnet, Gilbert (1673) *A Vindication of the Authority, Constitution, and Laws of the Church and State of Scotland in Four Conferences*. Glasgow: Robert Sanders.
- Cieszyńska, Beata (2002) „Konterfekt Polski i Polaków w satyrze angielskiej przełomu XVII i XVIII stulecia”. [W:] Stanisław Achremczyk (red.) *Między barokiem a oświeceniem. Sarmacki konterfekt*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego; 68–78.

- Cieszyńska, Beata (2003) „Polskość’ jako ‘obcość’. Wartościowanie sytuacji politycznej w dawnej satyrze angielskiej”. [W:] Lidia Wiśniewska (red.) *Literatura w kręgu wartości. Materiały z VI sesji z cyklu „Świat jeden, ale nie jednolity”*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego; 67–76.
- A Declaration or Letters Patents of the Election of this present King of Poland* (1674). London: Brabazon Aylmer.
- Freedman, Morris (1959) „Satan and Shaftesbury”. [W:] *Publications of Modern Language Association* 74, z. 5; 544–547.
- Freedman, Morris (1991) „John Milton and the King of Poland”. [W:] *The Virginia Quarterly Review* 67, z. 4; 687–697.
- Fumerton, Patricia (2020) *The Broadside Ballad in Early Modern England. Moving Media, Tactical Publics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Gallagher, Catherine, Stephen Greenblatt (2001) *Practicing New Historicism*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Harth, Phillip (1993) *Pen for a Party. Dryden’s Tory Propaganda in Its Context*. Princeton: Princeton University Press.
- Heylyn, Peter (1621) *Microcosmus. A Little Description of the Great World*. Oxford: John Lichfield and James Shory.
- Hughes, David (2004) *Aphra Behn and the Restoration Theatre*. [W:] David Hughes, Janet Todd (red.) *Cambridge Companion to Aphra Behn*. Cambridge: Cambridge University Press; 29–45.
- Ingram, Anders (2014) „The Ottoman Siege of Vienna, English Ballads, and the Exclusion Crisis”. [W:] *The Historical Journal*, 57, z. 1; 53–80.
- Kaptur, Paweł (2014) „Polski’ medal Anthony’ego Ashleya Coopera, pierwszego hrabiego Shaftesbury, z 1681 roku”. [W:] *Wiadomości Numizmatyczne* 58, z. 1–2 (197–198); 211–218.
- Knight, Mark (2006) *Politics and Opinion in Crisis (1678–81)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krzyżanowski, Julian (1947) „Anthony, King of Poland”. [W:] *Notes and Queries* 192, z. 15; 326.
- Lassiter, John C. (1978) „Defamation of Peers: The Rise and Decline of The Action for Scandalum Magnatum, 1497–1773”. [W:] *The American Journal of Legal History* 22, z. 3; 216–236.
- McShane, Angela J. (2011) *Political Broadside Ballads of Seventeenth-Century England: A Critical Bibliography*. London: Pickering & Chatto.
- Moncrieffe, Iain (1947) „Anthony, King of Poland”. [W:] *Notes and Queries* 192, z. 20; 437.
- Montrose Louis ([1989] 1996) [„Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture”. Chicago] „Badania nad renesansem. Poetyka i polityka kultury”. Tłum. Michał Paweł Markowski. [W:] Henryk Markiewicz (red.) *Współczesna teoria badań literackich za granicą*. Antologia. T. 4, cz. 2. Kraków: Wydawnictwo Literackie; 116–147. Moryson, Fynes (1903) *An Itinerary Containing His Ten Yeeres Travell: Through The Twelve Dominions of Gernamy, Bohemerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Turkey, France, England, Scotland and Ireland*. [W:] Charles Hughes (red.) *Shakespeare’s Europe. Unpublished Chapters of Fynes Moryson’s Itinerary*. London: Sherratt & Hughes.
- Rabb, Melinda (2007) *Satire and Secrecy in English Literature from 1650 to 1750*. New York: Palgrave Macmillan.
- Raymond, Joad (2003) *Pamphlets and Pamphleteering in Early Modern England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Jacqueline (2011) *Godly Kingship in Restoration England*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schless, Howard H. (red.) (1968) *Poems on Affairs of State. Augustan Satirical Verse*. T. 3: 1682–1685. New Haven, London: Yale University Press.
- Stevens, Paul (2008) „Milton’s Polish Pamphlet and the Duke Of Monmouth: Longing for a Hero”. [W:] *Milton Studies* 48, z. 1; 72–94.

- Thompson, Nathaniel (1684) *A Choice Collection of 120 Loyal Songs, All of Them Written Since the Two late Plots: The Horrid Salamanca Plot in 1678 and the Fanatical Conspiracy in 1683...* London: Nathaniel Thompson.
- Weber, Harold (1996) *Paper Bullets. Print and Kingship under Charles II.* Lexington: University Press of Kentucky.
- Wolf, Larry (1994) *Inventing Eastern Europe.* Stanford: Stanford University Press.
- Würzbach, Natasha ([1981] 1990) [*Die englische Strassenballade 1550-1650.* Munich] *The Rise of English Street Ballad, 1550–1650.* Thum. Gayna Walls. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zwicker, Steven N. (1984) *Politics and Language in Dryden's Poetry.* Princeton: Princeton University Press.

Źródła internetowe

- “Whigland, n., sense 1”. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, July 2023, <https://doi.org/10.1093/OED/2954106358> [data dostępu: 12.11.2023].